

Robert Romuald Kufel, *Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze 2003-2013*, Zielona Góra 2013, Agencja Wydawnicza PDN, s. 170 (w tym liczne fotografie).

Publikacja jest wydawnictwem okolicznościowym, powstałym na 10. rocznicę powstania Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze. Książka składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym *Archiwa diecezjalne Polsce*, autor przybliży genezę powstania i rozwój na przestrzeni lat tych instytucji. W syntetyczny sposób przedstawił powstawanie od XII w. archiwów kościelnych, które gromadziły zbiory biskupie, konsystorzy generalnych, kapituł katedralnych i kolegiackich oraz akta dekanalne i parafialne. Również klasztory gromadziły swoje archiwalia. Na ogół do XVIII wieku, władza duchowna zapewniała dobrą opiekę archiwom kościelnym. W okresie zaborów, wraz z likwidacją przez nowe władze licznych instytucji i urzędów kościelnych, rozproszeniu i zniszczeniu uległo wiele polskich dokumentów kościelnych.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r., archiwistyka polska zaczęła gwałtownie się rozwijać. Rozpoczęto wówczas reorganizację już istniejących archiwów kościelnych oraz zakładanie nowych placówek. Dużym impulsem do zmian był IV Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w dniach 6-8 grudnia 1925 r. Uczestnicy zjazdu zaapelowali do wszystkich biskupów diecezjalnych, aby zakładali archiwa diecezjalne, nadając im charakter instytucji naukowo-usługowych. W 1927 r. erygowano archiwum diecezjalne w Przemyślu, 1928 r. w Płocku, 1931 r. we Lwowie, 1937 r. Łodzi i w 1939 r. w Kielcach. Łącznie w okresie II RP powstało 6 archiwów diecezjalnych na 21 istniejących wówczas diecezji w Polsce.

Warto wspomnieć, że aktualnie najstarszym archiwum kościelnym na obecnych ziemiach polskich, jest Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, założone w 1896 r.

Po II wojnie światowej, w nowej sytuacji polityczno-społecznej, Kościołowi katolickiemu udało się zabezpieczyć swoje zbiory kulturowe przed przejęciem przez państwo oraz rewindykować część wywiezionych przez okupanta niemieckiego archiwaliów. Reaktywowano archiwa kościelne oraz powołano nowe do istnienia. Już w 1945 r. rozpoczęło na nowo działalność archiwum archidiecezji we Wrocławiu.

Ważnym wydarzeniem w archiwistyce kościelnej było powołanie w 1956 r. Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL. Jego inicjatorami byli: o. Romuald Gustaw, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej KUL oraz ks. Stanisław Librowski, dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Ośrodek

rozpoczął wydawanie pisma „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”. Na jego łamach publikowane są m.in. inwentarze, katalogi i przewodniki po zasobach archiwów kościelnych oraz artykuły dotyczące poszczególnych archiwów, problemów ich porządkowania, wartościowania i konserwacji akt. Ośrodek ABMK organizował (i organizuje) również kursy szkoleniowe i sesje naukowe dla pracowników m.in. archiwów kościelnych.

W 1974 r. w Polsce było 7 archiwów archidiecezjalnych, 20 diecezjalnych oraz ok. 40 zakonnych męskich i ok. 70 zakonnych żeńskich. W 2002 r. działały już 32 archiwa diecezjalne i 79 zakonnych.

W związku z przemianami społeczno-politycznymi po 1989 r., rozwinęła się współpraca między archiwami kościelnymi, a archiwistami państwowymi. Powstawały wspólne inicjatywy (np. zjazdy archiwistów, udział przedstawicieli Kościoła w świeckich organizacjach archiwalnych, wspólne szkolenia i edukacja specjalistycznych kadr archiwalnych itp.). W 2002 r. zorganizowano podczas IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, panel poświęcony archiwom kościelnym.

W ostatnich latach siedziby wielu archiwów kościelnych zostały gruntownie wyremontowane lub też powstały nowe, specjalistyczne budynki. Archiwa nabyły również nowe wyposażenie (regaly, sprzęty do czytelnictwa itp.). Zaczęto ich komputeryzację i umieszczano w sieci ich zasób.

W 2004 r. powstało Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych (SAK) w Warszawie, które wydaje pismo „Archiva Ecclesiastica”.

Rozdział drugi *Powstanie Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze*, przedstawia historię powołania do życia tej kościelnej instytucji. Diecezja zielonogórsko-gorzowska powstała w 1992 r., na skutek nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce. Swoimi początkami sięga jednak 1945 r., kiedy to powstała Administracja Apostolska w Gorzowie Wielkopolskim. W 1972 nadano jej nazwę Diecezja Gorzowska.

Diecezja nie posiadała swojego archiwum centralnego. Poszczególne urzędy i instytucje kościelne gromadziły akta we własnych składnicach akt: Kuria Biskupia, Sąd Kościelny, Wyższe Seminarium Duchowne, urzędy parafialne i dekanalne. W 2003 r. erygowano Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze, którego dyrektorem został ks. dr Robert Kufel. Archiwum powstało jako samodzielna instytucja kościelna o charakterze naukowo-kulturalnym, funkcjonującym o własny statut i regulamin zatwierdzony przez bpa A. Dyczkowskiego. W 2006 r. oddano do użytku nowy budynek archiwum diecezjalnego, wzniesiony specjalnie dla tej instytucji.

Rozdział trzeci *Zasób* opisuje znajdującą się w archiwum diecezjalnym dokumentację aktową. Napływ jednostek aktowych pochodzi z archiwów parafialnych, które od 2007 r. są zobowiązane do przekazywania w depozyt akt wytworzonych przed 1945 r. W zasobie znalazły się także akta powojenne. Przekazane archiwalia zostały uporządkowane, a ich inwentarz został opublikowany na stronie internetowej archiwum. Corocznie też wszystkie nabytki są publikowane na łamach pisma Kurii Biskupiej „Ecclesiastica”.

Rozdział czwarty *Działalność*, ukazuje wszelkie inicjatywy organizowa-

ne przez zielonogórskie archiwum diecezjalne. Jedną z form jest umożliwienie kwerendzistom korzystania z zasobu archiwalnego. Najczęściej pracowali z archiwaliami studenci, pracownicy naukowci, amatorzy-regionaliści oraz młodzież szkolna.

Archiwum diecezjalne na bieżąco otrzymuje z parafii kopie ksiąg metrykalnych: chrztów, ślubów i zgonów. Wydaje również wypisy metrykalne i dokonuje wpisy w tych księgach. Działalność archiwum objęła również zaproszenia na konferencje i sympozja naukowe, w których wziął udział dyrektor.

Archiwum posiada od 2005 r. własną stronę internetową: www.archiwum.kuria.zg.pl

Rozdział piąty *Pozostałe działania* omawia uczestnictwo Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze w międzynarodowym projekcie „Kozaki-Pyrzany. Polacy, Niemcy i Ukraińcy – polifonia pamięci o migracjach przymusowych”, realizowany w 2011 r. Efektem projektu były publikacje książkowe oraz wystawa stworzona na bazie materiałów udostępnionych przez archiwum diecezjalne. W ramach projektu niemieccy, czescy, polscy i ukraińscy studenci oraz historycy, zbadali i udokumentowali różne formy pamięci na temat migracji przymusowych, jakie dokonały się w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1939-1956.

Archiwum jest również organizatorem konferencji naukowych i spotkań merytorycznych np. SAK. Również studenci korzystali ze szkoleń i praktyk archiwalnych. Corocznie kilku wolontariuszy pomaga w opracowaniu zasobu archiwalnego. Od 2003 r. prowadzona jest kronika i album fotograficzny dokumentujący najważniejsze wydarzenia z działalności archiwum.

Rozdział szósty *Cymelia*, opisuje przedmioty o dużej wartości artystycznej i historycznej, które znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze. Są to trzy ornaty z XV, XVII/XVIII i XVIII w., srebrne naczynie na oleje święte z 1625 r., krzyż ołtarzowy z cyny z XVIII w. Wspomniane przedmioty zostały przekazane przez proboszczów Babimostu i Łysin, w celu uchronienia ich od zniszczenia i kradzieży.

Publikację wieńczy *Zakończenie*, podsumowujące dotychczasową działalność i wyznaczający nowe zadania stojące przed Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze.

W książce dodatkowo umieszczono również wykaz literatury, kalendarium działalności archiwum, indeksy osób, miejscowości i skrótów.

Przedstawiona publikacja jest cenną monografią, ukazującą historię młodego, ale prężnie działającego archiwum diecezjalnego. Dzięki dużej fachowości dyrektora ks. dr hab. R. Kufla, placówka ta stanowi pewnego rodzaju wzór dla nowo powstających archiwów kościelnych.

Muzeum kościelne w perspektywie zadań i trendów współczesnego muzealnictwa. Materiały z sesji naukowej w dniach 14-15 czerwca 2012 roku, red. Teresa Dudek-Bujarek, Katowice 2013, ss. 165.

Publikacja jest pokłosiem sympozjum zorganizowanego w Katowicach w minionym roku. Głównym tematem były problemy związane z funkcjonowaniem i postrzeganiem roli muzeów we współczesnym świecie. Szczególna uwaga zo-

stała skierowana na muzea i skarbcie kościelne, z racji inauguracji obchodów 30-lecia działalności Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach. Organizatorem sesji było Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział Górnośląski w Katowicach oraz wspomniane muzeum archidiecezjalne.

Uczestnicy sesji zostali zapoznani z szerokim spektrum problemów. Prelegenci przedstawili zebrany, jak wiele trudnych kwestii i wyzwań stoi przed współczesnym muzealnictwem, w tym także kościelnym – Kościoła Rzymskokatolickiego. Zwrócono uwagę na tendencje i kierunki zmian występujące we współczesnym muzealnictwie, zyskano świadomość różnorodności problemów i zagrożeń, z jakimi muszą borykać się te instytucje. Przybliżone zostały metodologie pracy, kwestie prawne oraz problematyka związana ze współpracą przedstawicieli władz kościelnych i świeckich, nie tylko w odniesieniu do muzeów i instytucji Kościoła. Zaprezentowano możliwości spożytkowania zasobów muzealnych na wielu płaszczyznach: edukacyjnej, ewangelizacyjnej, ekumenicznej, społecznej, informacyjnej, informatycznej, ochrony dóbr kultury i jako świadectwo wiary przodków oraz wspólnego dziedzictwa. Tak przyjęte założenia pozwoliły na wskazanie z jednej strony różnic, a z drugiej podobieństw w rozwoju myśli muzealniczej oraz w funkcjonowaniu samych instytucji, niezależnie od ich formy organizacyjnej i organu założycielskiego.

Referentami byli przede wszystkim reprezentanci górnośląskiego środowiska badawczego, oraz przedstawiciele ościennych ośrodków naukowych (krakowski) oraz odleglejszych (warszawski, poznański, sandomierski) oraz zagranicznego – z ośrodka praskiego.

Publikację otwiera słowo Arcybiskupa Metropolity Katowickiego na otwarcie sesji naukowej. Po nim umieszczono następujące artykuły: ks. Henryk Pyka, *Muzeum Kościoła. Charakter i funkcja*; ks. Adam Pawłaszczuk, „*Ars thesaurus omni cura servandum*”. *Prawo kościelne w trosce o zabytki sztuki sakralnej*; ks. Andrzej Rusak, *Aktualność pastoralnej i dydaktycznej roli polskich muzeów i skarbców kościelnych*; bp Jan Kopiec, *Troska Kościoła o zachowanie dziedzictwa kulturowego (na przykładzie wybranych obiektów w diecezji opolskiej i gliwickiej)*; Zofia Szota, *Kościół a muzeum współczesne*; Andrzej Rottermund, *Muzea. Prognoza*; Jerzy T. Petrus, *Dwa światy? Uwagi o muzealnictwie na Wawelu*; Marek Krejčí, *Dorobek, terażniejszość i perspektywy czeskich muzeów kościelnych*; Maria Pader, *Kolumba. Kunstmuseum des Erzbistums Köln*; Kazimierz Konsek, *Muzeum przyklasztorne Karmelitów Bosych w Czernej. Potencjał tradycji miejsca*; Marcin Mondzelewski, *Wirtualne muzea kościelne. Nowe szanse i wyzwania związane z digitalizacją dziedzictwa kulturowego na przykładzie autorskiej koncepcji wirtualnego muzeum kościoła św. Janów w Gdańsku*; Dorota Firlej, *Wystawa sztuki sakralnej w żywieckim muzeum – czy tylko dla znawców?*; Karolina Stanilewicz, *Znaczenie szat liturgicznych w badaniach nad kulturą nowożytną na przykładzie fundacji arcybiskupów gnieźnieńskich*; Grażyna Niewiadomska, *W teatrze projektów scenograficznych Jerzego Moskala. Reprodukcje/odtworzenia na ekspozycjach Centrum Scenografii Polskiej, Oddziału Muzeum Śląskiego w Katowicach*.

Publikację wieńczy indeks. Dodatkowo zamieszczono spis treści nie tylko w języku polskim, ale niemieckim i angielskim.

Wydrukowane materiały pokonferencyjne, są cenną wskazówką do prowadzenia właściwej polityki muzealnej, zarówno przez władze kościelne, jak i państwowe czy samorządowe, które są organizatorami muzeów posiadających zabytki sztuki sakralnej w swoich zbiorach.

opracował Artur Hamryszczak

Rękopisy w zbiorach kościelnych, oprac. Tomasz Makowski, Warszawa 2014, ss. 556

Omawiana publikacja stanowi drugi tom serii *Zbiory Rękopisów w Polsce*. Jest ona pokłosiem wieloletniej pracy nad ewidencją materiałów rękopiśmiennych przechowywanych w polskich instytucjach kościelnych. Przedstawiony materiał przygotowano w Zakładzie Rękopisów (BN) jako swoistą kontynuację przewodnika po zbiorach rękopiśmiennych opracowanego przez Danutę Kamolową w 1988 roku (najnowsze wydanie 2014). Przy redagowaniu poszczególnych jednostek uwzględniono zarówno literaturę dotyczącą historii poszczególnych zbiorów, jak i wydane dotychczas informatory, inwentarze i katalogi zbiorów rękopiśmiennych znajdujących się w archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych.

Część informacji została uzupełniona na podstawie ankiet rozesłanych do poszczególnych instytucji. W obecnym wydaniu znalazło się 257 haseł przedstawionych w układzie alfabetycznym. Schemat poszczególnego hasła przedstawia się następująco: nazwa miejscowości, archiwum, biblioteka lub muzeum w oficjalnym brzmieniu, adres, numer telefonu, adres poczty elektronicznej i ewentualnie strony internetowej. Następnie podano liczbę rękopisów, sposób ich udostępniania oraz informacje o stopniu opracowania poszczególnych zbiorów. Zasadniczą częścią opisywanej jednostki jest szczegółowa charakterystyka zbiorów. W jej skład weszły m.in. kolekcje, zbiory miejskie, cechowe i kościelne, archiwa rodzinne, archiwa stowarzyszeń, instytucji, redakcji i czasopism oraz spuścizny poszczególnych osób w układzie alfabetycznym. Publikacja stanowi podstawowe źródło informacji o materiałach rękopiśmiennych w instytucjach kościelnych w całej Polsce.

Jacek Chachaj, Lublin – miasto Ryczezy? Lubelskie szkice historyczne XI-XIV wieku, Lublin 2014, ss. 202.

Prezentowane studium poświęcone najstarszym dziejom Lublina składa się z trzech odrębnych części. Pierwsza z nich dotyczy genezy Lublina. Autor opierając się na badaniach archeologicznych, tekstach źródłowych (m.in. kronice Wincentego Kadłubka) i napisach fundacyjnych na ścianach kościoła Św. Trójcy w Lublinie stara się odtworzyć czas, miejsce oraz okoliczności założenia grodu lubelskiego. O ile z dość dużą dozą prawdopodobieństwa przyjął on pojawienie się ośrodka grodowego (albo przynajmniej osady targowej) w XI wieku, o tyle trudniej było mu ustalić miejsce jego istnienia na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych. W dalszym toku wywodów znajdziemy nowatorską interpretację fragmentu kroniki Kadłubka mówiącą o panowaniu legendarnego władcy Lestka III, którego

żona Julia (siostra Cezara) założyła miasto – Julia, od swojego imienia. Jego nazwę – na Lublin, zmieniła później nałożnica Lestka III, która zajęła miejsce Julii u jego boku po nowej wojnie z Cezarem. W osobie Julii autor znalazł podobieństwo do Ryczezy i tym samym przyjął możliwość ufundowania przez nią kościoła św. Michała oraz świątyni na Wzgórzu Zamkowym (dzisiaj kaplica Św. Trójcy). W zakres rozważań o początkach Lublina weszła również kwestia pierwotnej nazwy miasta. Zagadnieniu temu poświęcony jest ostatni wątek tej części, w której autor dał upust swojej wyobraźni historyczno-lingwistycznej poszukując etymologicznych tropów dla nazwy Lublin.

W drugim szkicu autor wznosił refleksje na temat lokalizacji pierwszych lubelskich ośrodków osadniczych w XI i XII wieku. Zagadnienie to stanowi kontynuację rozważań podjętych we wcześniejszej publikacji tegoż autora na temat początków kościołów lubelskich (*J. Chachaj, Początki kościołów lubelskich w świetle legend i przekazów historycznych, Lublin 2010*). Zasadniczą osią wywodu pierwszego podrozdziału (*Jak rzeczywiście wyglądała „strefa zaczehowiańska”*) jest przekonanie o szerszym niż dotychczas zakładano układzie przestrzennym Czwartku, jednej z najstarszych dzielnic Lublina. W kolejnych autor wysuwa propozycje interpretacyjne dotyczące m.in. usytuowania najstarszego grodu w Lublinie oraz zastanawia się nad obecnością benedyktynów w tym miejscu. Ciekawym zagadnieniem, które pojawia się przy okazji omawianych problemów jest wątek Izjasława i Gertrudy, pary książęcej, która w drugiej połowie XI wieku przez krótki czas mogła przebywać na Wzgórzu Zamkowym fundując bądź rozbudowując kaplicę Św. Trójcy. W czasie tego hipotetycznego pobytu z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy założyć, że istniał tam wówczas centralny ośrodek władzy.

W ostatnim szkicu omawianej publikacji autor snuje refleksje nad możliwościami przeprowadzania procesu lokacji miejskiej Lublina na prawie niemieckim przed rokiem 1317. Działania reorganizacyjne ośrodka lubelskiego, które możemy nazwać lokacyjnymi mogłyby w tym wypadku być przeprowadzone przez Bolesława Wstydlivego oraz Leszka Czarnego. Interesującym zagadnieniem podjętym w kolejnym podrozdziale jest również sprawa zamiany gruntów między Władysławem Łokietkiem (według Długosza – Kazimierzem Wielkim) a archidiakonem lubelskim. Podobnie sprawy się mają w kolejnym podrozdziale, gdzie autor poddał interpretacji przekaz z kroniki halicko-wołyńskiej dotyczący działań wojennych podjętych przez księcia Konrada czerskiego. Jednym z aktorów zdarzeń opisanych w latopisie są mieszkańcy Lublina podejmujący decyzje o charakterze politycznym w okresie walk o tron krakowski po śmierci Leszka Czarnego.

Publikacja domaga się starannej analizy argumentów zaproponowanych przez autora oraz podjęcia szerszej dyskusji nad wiarygodnością stawianych przez niego hipotez. Udział w niej powinni wziąć specjaliści różnych dyscyplin zwłaszcza historycy i archeologowie. Jej wyniki mogłyby stanowić punkt odniesienia dla kierunków rozwoju badań nad najstarszym okresem dziejów Lublina.

opracował Daniel Kiper